

УДК 343.94] : 341.645

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.5>

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВИЛ ЄСПЛ КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ СЛОВНИКІВ

Музичук К.С.,
*доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-4153-8558
e-mail: katiamuzychuk@gmail.com*

Полетило П.С.,
*аспірант кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-0328-0453
e-mail: advocate.lutsk@gmail.com*

Музичук К.С., Полетило П.С. Етимологічний підхід до визначення процесуальних правил ЄСПЛ крізь призму українських та зарубіжних словників.

У статті досліджується проблема дефініції процесуальних правил (правил справедливого судочинства або правил) Європейського суду з прав людини, які використовуються ним в кримінальних процесах для оцінки справедливості та ефективності судових розглядів національних судів. Вивчення практики ЄСПЛ за понад шість десятиліть показало, що наднаціональний суд не пропонує визначення поняття «правило». Саме однією з труднощів впровадження процесуальних правил ЄСПЛ, встановлено авторами, є відсутність дефініції цього поняття у практиці наднаціонального органу. Постала проблема у дослідженні цього поняття.

Першим кроком у вирішенні наголошеної проблеми постало питання з'ясування правової суті поняття «правило» в українських та зарубіжних словниках. Потреба викликана ще й тим, що Кримінальний процесуальний кодекс України в переліку основних термінів поняття «правило» не передбачає, хоча в тексті окремих статей воно зустрічається.

В дослідженні використовувався такий підхід: досліджувалась структура поняття «правило» в українських та зарубіжних словниках; цю структуру клали в основу моделі поняття «правило» в кримінальному провадженні. На основі змісту складових поняття «правило» в кримінальному провадженні та їх синтезу встановлювалось правове визначення цього поняття.

Для уникнення помилок в розкритті змісту пропонованих дефініцій, спирались на загальний підхід до визначення будь-якого поняття, який пропонує наука «Логіка». Крім того, шляхом порівняння запропоновані дефініції перевіряли на несуперечливість.

Остаточо: вдалось запропонувати кілька правових дефініцій поняття «правила справедливого судочинства». Окремі з них наступні.

Правило – це сукупність процесуальних дій суду, що визначають порядок ведення судового розгляду в кримінальному провадженні, спрямовані на дотримання його справедливості на основі співвідношення доказів обвинувачення та захисту.

Правило – це сукупність процесуальних дій суду, розроблених ЄСПЛ для регулювання ходу судового розгляду з метою забезпечення справедливості стосовно сторін кримінального провадження.

Правило – це процесуальне керівництво, яке скеровує суд, в конкретних умовах, на справедливий розгляд кримінального провадження.

Ключові слова: ЄСПЛ, кримінальний процес, правила справедливого судочинства, структура поняття «правило», модель поняття «правило».

Muzychuk K.S., Poletylo P.S. Etymological approach to defining procedural rules of the ECHR through the prism of Ukrainian and foreign dictionaries.

The article examines the problem of defining procedural rules (fair trial rules or rules) of the European Court of Human Rights, which it uses in criminal proceedings to assess the fairness and effectiveness of trials in national courts. A study of the practice of the ECHR over more than six decades has shown that the supranational court does not offer a definition of the concept of «rule». One of the difficulties in implementing the procedural rules of the ECHR, the authors established, is the lack of a definition of this concept in the practice of the supranational body. A problem arose in the study of this concept.

The first step in solving the highlighted problem was to clarify the legal essence of the concept of «rule» in Ukrainian and foreign dictionaries. The need is also caused by the fact that the Criminal Procedure Code of Ukraine does not include the concept of «rule» in the list of basic terms, although it is found in the text of individual articles.

The following approach was used in the study: the structure of the concept of «rule» in Ukrainian and foreign dictionaries was studied; this structure was used as the basis for a model of the concept of «rule» in criminal proceedings. Based on the content of the components of the concept of «rule» in criminal proceedings and their synthesis, a legal definition of this concept was established.

To avoid errors in revealing the content of the proposed definitions, we relied on the general approach to defining any concept offered by the science of «Logic». In addition, the proposed definitions were checked for consistency by comparison.

Finally: we managed to propose several legal definitions of the concept of «fair trial rules.» Some of them are as follows.

A rule is a set of procedural actions of the court that determine the procedure for conducting a trial in criminal proceedings, aimed at maintaining its fairness based on the balance of evidence for the prosecution and defense.

A rule is a set of procedural actions of the court developed by the ECHR to regulate the course of a trial in order to ensure fairness to the parties to criminal proceedings.

A rule is a procedural guideline that directs a court, under specific circumstances, to conduct a fair trial in a criminal proceeding.

Key words: ECHR, criminal procedure, rules of fair trial, structure of the concept of «rule», model of the concept of «rule».

Постановка проблеми. Одним із правових інструментів для забезпечення справедливого та ефективного судочинства в кримінальних справах ЄСПЛ використовує процесуальні правила (правила справедливого судочинства, правила), вироблені ним. За понад шість десятиліть наднаціональний орган нагромадив потужну практику використання процесуальних правил, яким властива динаміка розвитку. Однією із труднощів впровадження процесуальних правил ЄСПЛ у вітчизняне судочинство є відсутність дефініції цього поняття у практиці наднаціонального органу. Спираючись на сказане, авторами було вирішено розпочати дослідження з етимологічного підходу до визначення процесуальних правил ЄСПЛ крізь призму зарубіжних та вітчизняних словників.

Мета дослідження. Встановити правовий зміст поняття «правило», спираючись на етимологічний підхід щодо його формулювання через призму українських та зарубіжних словників.

Стан опрацювання проблеми. Питання з'ясування особливостей використання процесуальних правил ЄСПЛ в кримінальному процесі є досить нове. Йому приділяли увагу А.С. Костін, Б.С. Моніч, К.С. Музичук, М.В. Оніщук, М.А. Погорецький, Г.І. Усик та інші. Разом з тим, етимологічний підхід до дефініції процесуальних правил ЄСПЛ крізь призму зарубіжних та вітчизняних словників ними не здійснювався.

Виклад основного матеріалу. Одним із правових інструментів для встановлення загальної справедливості судового розгляду в кримінальних справах Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) використовує процесуальні правила (правила судочинства або правила), вироблені ним же. Прикладом таких правил є правило «єдиного чи вирішального доказу», правило (критерій) трьохступінчатого тесту та інші. Оскільки практика ЄСПЛ визнана в Україні [1], то його напруцювання, в тому числі – використання процесуальних правил, мають бути на озброєнні українських судів.

Статтею 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), яка визначає основні терміни Кодексу, поняття «процесуальне правило» або «правило» в переліку не передбачені.

Разом з тим, у статті 6 КПК йдеться: «1. *Кримінальне провадження за правилами* (наголошено авторами) *цього Кодексу здійснюється ... 3.Кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами* (підкреслено авторами) *цього Кодексу лише за згодою ...*». Крім цього, статтею 132 згаданого Кодексу визначено «Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження» [2]. Синонімом використаному в КПК України терміну «правило» є «норма», що відрізняється від поняття «правила судочинства». Очевидною постає проблема дослідження поняття «правило», у проникненні в етимологію слова «правило».

«Академічний тлумачний словник української мови» та «Великий тлумачний словник сучасної української мови» є дефініцію поняття «правило» включають: 1) як положення, яким передається якась закономірність, стале співвідношення певних явищ; 2) як принцип, яким керуються у співжитті, у праці, в поведінці і таке інше; 3) як зібрання якихось положень, що визначають порядок ведення або дотримання чого-небудь [3, с. 90; 4, с. 1100].

Якщо таку дефініцію використати як модель до поняття «правило» у кримінальному провадженні, то справедливими будуть твердження: 1) як положення, за яким встановлюється справедливості судового розгляду, стале співвідношення між доказами обвинувачення та захисту; 2) як принцип, яким керуються в судовому розгляді при оцінці його справедливості; 3) як сукупність процесуальних дій, які відстоюють право на захист обвинуваченого.

Синтезуючи зміст усіх трьох положень, можна передбачити таке правове визначення: «Правило – це сукупність процесуальних дій суду, що визначають порядок ведення судового розгляду в кримінальному провадженні, спрямовані на дотримання його справедливості на основі співвідношення доказів обвинувачення та захисту».

Наука «Логіка» пропонує загальний підхід до визначення будь-якого поняття на основі вимог, дотримання яких дозволяє уникнути помилок в операції розкриття змісту понять: 1) визначення повинно бути ясным, не містити двозначних, метафоричних, мало зрозумілих виразів; 2) обсяг визначаючого поняття повинен точно відповідати обсягові визначуваного поняття; 3) визначуване поняття не повинно визначатися через поняття, яке само робиться зрозумілим тільки через визначуване поняття; 4) визначення не повинне бути заперечним; 5) визначення повинне бути достатньо простим [5, с. 141-142].

Вочевидь, що попередні дві дефініції поняття «правило» повністю узгоджуються з вимогами, встановленими наукою «Логіка» до визначення понять.

В англійському розумінні, як видно з Кембріджського словника, поняття «правило» визначається як загальноприйнятий принцип чи інструкція, яка вказує на те, як все має бути або має бути зроблено, і говорить, що вам дозволено або не дозволено робити [6].

Порівнюючи наведену дефініцію із попередніми запропонованими визначеннями, видно, що протиріч між їх складовими немає. Якщо кембріджське визначення порівняти з попередніми, то між його елементами та елементами сформульованих визначень спостерігається така аналогія: загальноприйнятий принцип або інструкція → процесуальні дії суду; як все має бути або має бути зроблено → забезпечення справедливого судового розгляду; говорить, що вам дозволено або не дозволено робити → співвідношення доказів обвинувачення та захисту (дозволено), віддавати перевагу одній із сторін (не дозволено). Спираючись на запропоновану аналогію, допустиме визначення: «Правило – це сукупність процесуальних дій суду, спрямованих на забезпечення справедливого судового розгляду, заснованому на справедливому співставленні доказів обвинувачення та захисту».

Інший підхід, спираючись на Оксфордський словник англійської мови, пропонує визначення поняття «правило» як сукупність двох складових: 1) регламент, розроблений або прийнятий організацією, установою чи іншим органом для регулювання її поведінки та поведінки її членів; припис чи ... 2) підкорятися пораді, керівництву чи владі; прислухатися до розуму; отримати пораду [7]. Синтез змісту обох складових допускає таке правове наповнення поняття: «правило» – це сукупність процесуальних дій суду, розроблених ЄСПЛ для регулювання ходу судового розгляду з метою забезпечення справедливості стосовно сторін кримінального провадження.

Згідно французького підходу, як видно із словника «Larousse», поняття «правило» визначається як приписи, властиві науці, техніці, певній діяльності і яких важливо дотримуватися при їх вивченні, своїй практиці: правові норми [8]. Допустиме й інше правове наповнення згаданої дефініції. Оскільки приписи властиві певній діяльності, то стверджуємо, що вони властиві для су-

дової діяльності; приписи розглядаються (або мають силу) як правові норми (приписи, які характеризують «правило» вироблені ЄСПЛ, тому є керівництвом для національних судів), які мають дотримуватися в судовому розгляді.

За іншим французьким підходом, дотримуючись словника “Larousse”, поняття «правило» пов’язується з судовою діяльністю: «... правила слугуватимуть прикладом для судді у прийнятті рішень у непередбачених випадках відповідно до конкретних обставин» [9]. Варто наголосити, що кожне кримінальне провадження характеризується конкретними непередбаченими обставинами (різними доказами), а правила постають орієнтиром для судді у прийнятті справедливих рішень. Таким чином, пропонуване визначення повністю узгоджується у правовому відношенні із раніше наведеними.

Слушною є інша думка, сформульована у французькому словнику “Le dictionnaire”. У ньому пропонується розглядати поняття «правило» як принцип; сентенція (від лат. *sententia*, думка, судження – вислів повчального характеру, що коротко повчає, як є чи має бути в житті); закон; навчання, і взагалі все, що служить для керівництва, для скерування розуму і серця. Порядок, хороший порядок [10]. Наповнення такої дефініції правовим змістом, дає підґрунтя стверджувати: «Правило – це процесуальне керівництво, яке скеровує суд, в конкретних умовах, на справедливий розгляд кримінального провадження».

Інший французький словник “Le Robert” визначає правило як те, що нав’язується або приймається як орієнтир поведінки; формула, яка вказує, що необхідно зробити в конкретному випадку [11]. У такому визначенні очевидними є елементи «правила», яке застосовується у кримінальному провадженні для справедливого розгляду: обов’язковість дотримання, орієнтир в роботі суду, чітка (оптимальна) конкретизація.

Українська Вікіпедія поняття «правило» визначає як вимогу для якихось умов (норма поведінки) всіма учасниками якої-небудь дії (гри, правопису, судового процесу, організації, установи), за виконання якого передбачено заохочення, а за невиконання – покарання [12]. Якщо наведене визначення використати як модель, то можливе таке наповнення правовим змістом: «Правило – це сукупність процесуальних дій суду, спроможних справедливо встановити (або заперечити) факт злочину на основі доказів сторін кримінального провадження, в якому невинність підсудного забезпечує йому звільнення від обвинувачення, а порушення згаданих процесуальних дій призводить до несправедливого засудження».

У філософському енциклопедичному словнику В.І. Шинкарука поняття «правило» не відображене, але пропонується визначення «правила доведення», які використовуються в теорії аргументації – у традиційній формальній логіці. «Правила доведення» – це система правил, які забезпечують виведення істинності тези з істинності аргументів [13, с. 507]. Із наведеного слідує, що «правила» спрямовані на встановлення істинності аргументів (доказів): у відправленні кримінального правосуддя – це встановлення справедливості судочинства в конкретних обставинах.

Вивчення суті поняття «правило» потребує оцінки сформованості про нього не тільки у вітчизняній науці взагалі, а й в юридичній зокрема. Категорія «правило» є досить новою у сучасній правовій доктрині, тому потребує подальшого дослідження в правових джерелах. Варто зазначити, що проблема процесуальних правил в кримінальному судочинстві піднімалась як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями.

У юридичній енциклопедії Ю.С. Шемшученка «правило» визначається як різновид підзаконних нормативно-правових актів, які приймаються (затверджуються) в установленому порядку компетентними державними органами або посадовими особами з метою встановлення єдиного порядку організації здійснення певної діяльності чи окремих дій, єдиних вимог до учасників правовідносин у відповідній сфері. Характерною особливістю правила є регулювання ним обмежень кола суспільних відносин, але з великим ступенем деталізації юридичних, організаційних, контролюючих, технічних та інших приписів (вимог) [14, с. 712]. Якщо з пропонованого визначення виділити складові і порівняти їх із елементами вищенаведених дефініцій, то сформовані ЄСПЛ правила кримінального судочинства постають як нормативно-правові акти, завдяки яким встановлюється справедливість судового розгляду, адже вони приймаються компетентним органом Ради Європи, яким є наднаціональний суд (по-перше). Нормативно-правові акти (положення правил) приймаються з метою встановлення єдиного підходу до організації судового розгляду в кримінальних провадженнях (по-друге). Ці положення забезпечують єдині вимоги до учасників правовідносин у кримінальному провадженні, регулюють протікання судового процесу в кри-

мінальних справах, з високим ступенем деталізації юридичних, організаційних, контролюючих, технічних та інших вимог (по-третє).

Отже, пропонуване визначення поняття «правило» юридичної енциклопедії містить усі процесуальні елементи, що й виділені нами раніше, для забезпечення справедливого судового розгляду в кримінальних справах.

«Багатомовний юридичний словник-довідник» О.І. Голубовської пропонує розглядати поняття «правило» як результат обґрунтування судового рішення: «прецедент судовий» – винесене судом із конкретної справи рішення, обґрунтування якого стає правилом (підкреслено нами – *3.3., П.П.*), обов’язковим для всіх судів тієї або нижчої інстанції при розгляді аналогічних справ [15, с. 327]. Попри загальність такого висновку, досить важко помітити в ньому процесуальні дії суду та провести їх аналіз на справедливість судового розгляду.

Важливо, що усім вищенаведеним і сформульованим визначенням поняття «правило» характерним є те, що їм не властива гнучкість (не абсолютність, не категоричність, можливість зміни процедур у правилі), повторюваність в аналогічних ситуаціях, динамізм, не зрозумілим лишається і те, як забезпечується оптимальний шлях їх застосування для забезпечення справедливого судового розгляду.

Висновки. В результаті використання етимологічного підходу до визначення процесуальних правил ЄСПЛ крізь призму зарубіжних і вітчизняних словників вдалось запропонувати кілька дефініцій поняття «правила справедливого судочинства». На перспективу подальших досліджень виносимо пошук дефініцій цього поняття в працях зарубіжних та вітчизняних науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 року. № 3477- IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: ips.ligazakon.net/document/T124651?an=2020_05_19.
3. Донченко О, Васюта Ю. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://sum.in.ua>.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / В.Т. Бусел та ін. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
5. Повторєва С.М. Словник з логіки. Львів: Магнолія-2006, 2007. 196 с.
6. English meaning – Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/rule>.
7. Oxford English Dictionary. URL: <https://oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&g=rule>.
8. Французький словник Larousse. Dictionnaire de français Larousse. URL: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/r%C3%A&gle/67653>.
9. Definition: regle – Le dictionnaire. ... URL: <https://www.cordial.fr/dictionnaire/definition/r%C3%A&gle.php>.
10. Французький словник визначень “Le dictionnaire”. URL: <https://www.le-dictionnaire.com/definition/regle>.
11. Французький словник Le Robert. Dictionnaires Le Robert. Definitions, synonymes, prononciation, exemples. URL: <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/regle>.
12. Вікіпедія. Правило. URL: <https://uk.wikipedia.org/Правило>.
13. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. VI. 742 с.
14. Юридична енциклопедія: у 6 т./ Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.
15. Багатомовний юридичний словник / І.О. Голубовська та ін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
16. Музичук К.С., Полетило П.С. Правила з’ясування ЄСПЛ «поважних причин» неявки свідків у судові засідання в справах, пов’язаних із кримінальними правопорушеннями. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2023. № 11. С. 550-554. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/135>.